

Izvorni znanstveni rad
UDK 326.9(497.5 Dubrovnik) "14"
Primljeno: 14. 2. 2008.

OD DUBROVNIKA DO FIRENZE: BILJEŠKE O NOVAČENJU POSLUGE U 15. STOLJEĆU

PAOLA PINELLI

SAŽETAK: U 15. stoljeću toskanski su gradovi sudjelovali u trgovini robljem koja je preko Dubrovnika povezivala slavensku unutrašnjost s talijanskim poluotokom. Bogata dokumentacija Giuliana Marcovaldija, trgovca iz Prata nastanjena u Dubrovniku i knjigovodstvene knjige firentinskih trgovačkih društava sadrže mnogo podataka koji opovrgavaju tvrdnju da se za Toscanu ima malo tragova o novačenju kućne posluge s Balkana.

Zaključivši sa žaljenjem da slavenska istraživanja ove teme nisu dovoljno sistematizirana, Charles Verlinden se 70-tih godina usredotočio na proučavanje srednjovjekovne trgovine robljem s Balkana između dviju jadranskih obala.¹

---

¹ Charles Verlinden, »L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge.« *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 41 (1970): 57-140; Charles Verlinden, »Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche nel basso Medioevo alla luce della tratta degli schiavi.«, u: *Recenti e antichi rapporti fra le due sponde dell'Adriatico*. Fasano di Puglia: Arti Grafiche Nunzio Schiena, 1972: 23-55, ali pogledati i općenitije djelo o srednjovjekovnom ropstvu, posebno u drugoj knjizi (Charles Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II, *Italie, Colonies italiennes du Levant, Levant latin, Empire byzantin*, Gent 1977: 712-799). Što se tiče slavenskih proučavanja na koja se Verlinden najčešće referira, vidi: Božidar Petranović, »O robstvu po srbskim spomenicima i statutima prim. dalm. gradova.« *Rad JAZU* 16 (1871): 59-76; Aleksandar Solovjev, »Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 1 (1946): 139-164; Gregor Čremošnik, »Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku.« *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 2 (1947): 69-74; Gregor Čremošnik, »Izvori za istoriju roblja i servicijalnih odnosa u našim zemljama srednjega veka.« *Istorisko-pravni zbornik* 1 (1949): 148-159; Vuk Vinaver, »Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 2 (1953): 125-149; Vuk Vinaver, »Ropstvo u starom Dubrovniku (1250-1650).« *Istoriski pregled* 1 (1954):

Paola Pinelli, znanstveni je suradnik na Odsjeku za ekonomske znanosti Ekonomskog fakulteta Sveučilišta u Firenci. Adresa: Via delle Pandette 9, 50127 Firenze, Italija. E-mail: paola.pinelli@unifi.it

---

Nekoliko godina kasnije, i drugi su povjesničari posvetili veću pažnju toj temi, osobito Bariša Krekić, koji je objavio neke članke o Dubrovniku kao posredničkom tržištu za takvu vrstu razmjene.² Sergio Anselmi je 1988. godine uredio knjigu u kojoj su skupljeni brojni ogleđi o slavenskoj i albanskoj migraciji na Zapad od 14. do 16. stoljeća,³ a 1989. godine ta je tema sadržaj još jednog zbirke zbornika, objavljenog u Beogradu.⁴ U radovima su korišteni dokumenti iz dubrovačkog,⁵ venecijanskog i arhiva drugih talijanskih gradova na zapadnoj obali Jadrana. Kako smo već djelomice pokušali pokazati,⁶ toskanski gradovi bili su prisutni u trgovini koja je preko Dubrovnika povezivala slavensku unutrašnjost s talijanskim poluotokom. O tome prvenstveno svjedoči bogata

---

37-43. Valja još spomenuti da je Verlinden za svoja proučavanja koristio izvore koje je objavio Gregor Čremošnik, *Istoriski spomenici Dubrovačkog arhiva. Kancelarijski i notarski spisi*. Beograd: Accademia Scientiarum Serbica et Artium, 1932; Gregor Čremošnik (ur.), *Spisi dubrovačke kancelarije: Zapisi notara Tomazina de Savere 1278-1282*. Zagreb: Monumenta historica Ragusina, knj. 1, Historijski institut JAZU, 1951; Mihailo Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III. Beograd: Accademia Scientiarum Serbica et Artium, 1967; Antonio Teja, »Aspetti della vita economica di Zara dal 1289 al 1409, parte II, La schiavit domestica ed il traffico degli schiavi.« *Rivista dalmatica* 22 (1941): 20-38.

² Bariša Krekić, »Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398).«, u: *Studi in memoria di Federigo Melis*, II. Napoli: Giannini, 1978: 379-394; Bariša Krekić, »L'abolition de l'esclavage Dubrovnik (Raguse) au XVe siècle: mythe ou réalité?« *Byzantinische Forschungen* 12 (1987): 309-317; Bariša Krekić, »Dubrovnik as a pole of attraction and a point of transition for the hinterland population in the late Middle Ages.«, u: *Migrations in Balkan history* (ur. Dimitrije Đorđević). Beograd: SANU, 1989: 67-75.

³ *Italia felix. Migrazioni slave e albanesi in Occidente. Romagna, Marche, Abruzzi secoli XIV-XVI* (ur. Sergio Anselmi). Quaderni di "Proposte e ricerche" 3. Ancona: Tecnostampa Edizioni, 1988.

⁴ *Migrations in Balkan history* (ur. Dimitrije Đorđević). Beograd: SANU, 1989. Knjizi je prethodila jedna druga važna zbirka, *Migracije Slovanov v Italijo. Le migrazioni degli Slavi in Italia* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana, 1978 (u kojoj su objavljeni otipkani i bez paginacije rezultati VII. kongresa talijanskih i jugoslavenskih povjesničara), a za njome je uslijedio veliki broj slavenskih i talijanskih studija o migracijama te populacije u Italiju. O tome vidi iscrpnu bibliografiju Ferda Gestrina (Ferdo Gestrin, »Le migrazioni degli slavi in Italia nella storiografia jugoslava.«, u: *Italia felix*: 264, bilješka 14, već publicirano u nekim varijacijama u: *Migracije Slovanov v Italijo* i u *Quaderni storici* 40 (1979): 7-30.

⁵ Mnoge srednjovjekovne i moderne dokumente, sačuvane u Dubrovačkom arhivu, objavio je Mihailo Dinić. S obzirom na temu ovoga rada, posebno vidi: M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III.

⁶ Paola Pinelli, »L'argento di Ragusa.« *Storia Economica* 3 (2005): 549-574; Paola Pinelli, *Il carteggio Marcovaldi (1401-1437) nell'Archivio di Stato di Prato. Inventario*. Pubblicazioni degli Archivi di Stato, Quaderni della Rassegna degli Archivi di Stato, 106. Roma: Ministero per i Beni Culturali e Ambientali, 2006.

dokumentacija iz 15. stoljeća Giulijana Marcovaldija, trgovca iz Prata nastanjena u Dubrovniku, koja između ostaloga opovrgava tvrdnju da se za Toscanu samo rijetko mogu naći tragovi o novačenju služinčadi iz balkanskih područja.⁷

Verlinden piše da se, osim sa sjevernih obala Crnoga mora, "u kasnom srednjem vijeku Sredozemlje najznačajnije opskrbljivalo robljem sa istočne obale Jadranskoga mora",⁸ tako da se u većini europskih jezika riječ *sclavus* rabio za označavanje te najniže služinske klase.⁹

Središte trgovine bio je Dubrovnik.¹⁰ U manjoj mjeri sudjelovali su i drugi dalmatinski gradovi poput Zadra, Splita, Trogira i Korčule. Osim toga, značajna tržišta bila su Kotor¹¹ i mjesta na ušću Neretve.¹²

⁷ Ch. Verlinden, »Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche.«: 24; Ch. Verlinden, »L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge.«: 64; Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II: 719-720. To ne znači da nema studija o robovima u srednjovjekovnoj Toscani, ali se one uglavnom bave njihovim uvozom s obala Crnoga mora i iz Afrike: o tome vidi: Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II: 360-414; Agostino Zanelli, *Le schiave orientali a Firenze nei secoli XIV e XV*. Firenze: Ermanno Loeschr & Co, 1885 (Bologna: Arnaldo Forni Editore, 1976); Iris Origo, »The domestic enemy: the eastern slaves in Tuscany in the fourteenth and fifteenth centuries.« *Speculum* 30 (1955): 321-366; Geo Pistarino, »Tratta di schiavi da Genova in Toscana nel secolo XV.«, u: *Studi di storia economica toscana nel Medioevo e nel Rinascimento in memoria di Federigo Melis*. Pisa: Pacini Editore, 1987: 285-304; Monica Boni i Robert Delort, »Des esclaves toscans du milieu du XIVe au milieu du XVe siècle.« *Mélange de l'école française de Rome* 112 (2000): 1057-1077.

⁸ Ch. Verlinden, »Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche.«: 24.

⁹ Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II: 797-798, 999-1010; Ch. Verlinden, »L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge.«: 138; Corrado Marciani, »Il commercio degli schiavi alle fiere di Lanciano nel sec. XVI.« *Archivio storico per le provincie napoletane* 80 (1962): 269-282, posebno 269-270; Jacques Heers, *Esclaves et domestiques au Moyen Âge dans le monde méditerranéen*. Paris: Fayard, 1981: 67, 71. Međutim, prema Teji (A. Teja, »Aspetti della vita economica«, II: 23-24) dalmatinski dokumenti prave razliku između riječi *sclavus* i *servus*, i samo je riječ *servus* označavala ropski položaj. Naposljetku, ne smije se zaboraviti da se iz balkanskih područja opskrbljivala i trgovina robljem prema Levantu (Bariša Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge*. Paris-La Haye: Mouton & Co, 1961: 109).

¹⁰ O glavnoj ulozi Dubrovnika vidi: B. Krekić, »Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398).«; B. Krekić, »Dubrovnik as a pole of attraction and a point of transition for the hinterland population in the late Middle Ages.«; Dušanka Dinić-Knežević, »Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka.« *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu* 16/1 (1973): 39-62.

¹¹ O tome vidi: Bartolomeo Cecchetti, »Il commercio degli schiavi a Cattaro nel 1661.« *Archivio Veneto* 30 (1885): 164-166.

¹² A. Solovjev, »Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.«: 155-156.

Većinom se trgovalo ženama (muškaraca je bilo manje od 10 %)¹³ u dobi između 20 i 30 godina, iako je bilo i mnogo djevojčica između 5 i 13 godina. Mnoge su dolazile iz Huma, Rudinja, Trebinja;¹⁴ bile su, dakle, patarenke ili pravoslavke – krivovjernice i raskolnice – te su stoga mogle biti bačene u ropstvo,¹⁵ što se vidi iz slučaja koji se 1393. godine vodio pred dubrovačkim knezom. Stojana, Tvrdislava i Grlica tražile su milost *quia nos sumus Christiane baptizate et nate de Christianis*, a Katalonac Pietro Doy odvođi ih kao robinje, jer ih je, kako izjavljuje, kupio od jednog dubrovačkog trgovca kao patarenke *et pro patarinis volo tractare*. Knez se raspitao o ženama i utvrdio da su katolkinje, te ih, *secundum ordines et consuetudines Ragusii*, oslobodio.¹⁶ Crkva je podržavala stav da je idolopoklonike dopušteno otimati s njihovih zemalja i bacati u ropstvo, jer je to značilo da će ih odvesti u uljudene zemlje i krštenjem priveriti milosti Božjoj. Prema sv. Antoninu, biskupu Firenze, krštenje nije donosilo oslobođenje iz ropstva: *si autem christianus emerit iudaeum vel paganum, si velit effici christianus, non propterea efficitur liber... quia servitus introducta est de iure divino et per ius gentium et ius canonicum approbata*;¹⁷ to se vidi i iz odluke firentinskih vlasti od 4. srpnja 1366. godine, po kojoj se smatra nevjernikom svatko tko ima nevjerničko podrijetlo, pa makar poslije i prešao na kršćansku vjeru.¹⁸

¹³ Ch. Verlinden, »Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche.«: 34; Ch. Verlinden, »L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge.«: 91. Jasnu prevagu ženskoga spola u trgovini robljem i služinčadi u srednjovjekovnom Dubrovniku, bez obzira odakle dolazili, općenitije je istaknuo je Nenad Fejić, »Aspects économiques de la persévérance de la servitude féminine au sein du monde méditerranéen.«, u: *La donna nell'economia secc. XIII-XVIII* (ur. Simonetta Cavaciocchi), Atti della XXI Settimana di Studi dell'Istituto Internazionale di Storia Economica Francesco Datini 10-15 aprile 1989. Firenze: Le Monnier, 1990: 577-584, posebno 580.

¹⁴ Ch. Verlinden, »Le relazioni economiche fra le due sponde adriatiche.«: 36; M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 237; Mihailo Dinić, »Trg Drijeva i njegova okolina.« *Godišnjica Nikole Čupića* 47 (1938): 109-147; Momčilo Spremić, *Dubrovnik e gli Aragonesi (1442-1495)*. Palermo: Accademia Nazionale di Scienze, Lettere e Arti, 1986: 319-320; Krzysztof Olendzki, »Handel niewolnikami bo_niackimi w XIII i XIV wieku.« *Kwartalnik historyczny* 2 (1988): 332-349, posebno 339.

¹⁵ Charles Verlinden, »Patarins ou Bogomiles réduits en esclavage.« *Studi e materiali di storia delle religioni* 38 (1967): 683-700; Bariša Krekić, *Dubrovnik in the 14th and 15th centuries: a city between East and West*. Norman: University of Oklahoma Press, 1972: 37.

¹⁶ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 63, dok. 161.

¹⁷ Sancti Antonini Archiepiscopi Florentini Ordo Predicatorum, u: *Summa theologica* (ur. I. Colosio O. P.). Graz: Akademische Druck u. Verlagsanstalt, 1959: III, 60 (*De servitute*).

¹⁸ Giuseppe Müller, *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll'Oriente cristiano e coi Turchi fino all'anno MDXXXI*. Firenze: M. Cellini e C., 1879 (Roma: Società Multigrafica Editrice, 1966): 120.

Novačio se uglavnom seoski živalj, gola i bosa sirotinja bez naobrazbe i bezzvanja. Međutim, to su morale biti, kako je često naznačeno u kupoprodajnim ugovorima, zdrave osobe, osobito nisu smjele imati *male maestro*, padavicu.¹⁹ Cijena robova kretala se u prosjeku od 27 do 28 dukata za žene, 30 dukata za muškarce. Što je rob bio mladi, cijena je bila viša, pa se za žene moglo dobiti i 48 dukata, a za muškarce 50. To su ipak bile prilično niske cijene, ako se zna da se za tatarsku, čerkesku, ali i bugarsku, rusku ili saracensku sluškinju plaćalo najmanje 42 dukata.²⁰ Na cijenu je donekle utjecala različita visina troškova prijevoza, koji su u slučaju Južnih Slavena bili niži, ali vjerojatno i drugačiji odnos nego prema, primjerice, Rusima ili Čerkezima, čije su žene opisane kao "ljubaznije i ljepše" ili "snažnije krvi"; a tatarske su robinje bile cijenjene zato što su "izdržljive, snažne i kršne".²¹

Trgovina balkanskim robljem, barem prema vrelima koja smo pregledali, od 15. je stoljeća postala intenzivnijom. Prema nekim istraživačima, osim u siromaštvu i nerazvijenosti područja iz kojih su robovi dolazili²² - što je sigurno bio jak poticaj koji je balkansku unutrašnjost pretvorio u bogat bazen za novačenje robova - uzroke valja tražiti u nestašici radne snage zbog Crne smrti, koja je veliki dio 15. stoljeća harala Zapadom i priječila rast stanovništva.²³ Ne smijemo preskočiti ni političke razloge – osobito važne u kontekstu slavenskih migracija u 15. stoljeću, koji su izravno povezani sa, kako ćemo

¹⁹ A. Zanelli, *Le schiave orientali a Firenze nei secoli XIV e XV*: 48.

²⁰ B. Krekić, »Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398).«: 381-392. O cijenama balkanskog roblja u Dubrovniku u tom razdoblju vidi i: Nenad Fejić, »Notes sur la traite des esclaves de Bosnie a Barcelone au Moyen Age (D'après les documents des Archives de Protocoles).«, u: *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols*, 10. Barcelona, 1982: 107-126, posebno 124.

²¹ *I' m'ho fatto pensiero, togliendo donna, ci sarebbe di bisogno d'una ischiava... e pertanto ti ricordo el bisogno; che avendo attitudine avern'una, se ti pare, tu dia ordine d'averla: qualche tartera di nazione, che sono per durare fatica vantaggiate e rustiche. Le rosse, cioè quelle di Rossia, sono più gentili di compressione e più belle; ma a mio parere sarebbero meglio tartere. Le circasse è forte sangue...* Alessandra Macinghi negli Strozzi, *Lettere di una gentildonna fiorentina del secolo XVI ai figliuoli esuli* (ur. Cesare Guasti). Firenze: G. S. Sansoni, 1877 (Firenze: Licosa, 1972): 469-476 (pismo od 13. rujna 1465. Filippu degli Strozzi u Napulj).

²² Marko Šunjić, »Immigrazione di slavi nel territorio di Ancona nel corso del XV secolo.«, u: *Migracije Slovanov v Italijo. Le migrazioni degli Slavi in Italia* (ur. Ferdo Gestrin). Ljubljana, 1978.

²³ D. Dinić-Knežević, »Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka.«: 60; Olivier Pétré-Grenouilleau, *La tratta degli schiavi. Saggio di storia globale*. Bologna: Il Mulino, 2006: 39.

vidjeti, turskim osvajanjem – premda, po našem sudu, glavni uzrok sigurno treba tražiti u sve češćim i sve značajnijim trgovačkim vezama između talijanskog poluotoka, Dubrovnika i unutrašnjosti Balkana. Razvoj rudarstva u 15. stoljeću dodatno je povećao razmjere ove trgovine u srpskim i bosanskim gradovima, što su prvenstveno iskoristili dubrovački trgovci koji su u te predjele – u kojima još nije bio uspostavljen pravi proizvodni ustroj – vozili različitu manufakturnu robu u zamjenu za srebro, ali i za robove, koje su poslije s talijanskim trgovcima mijenjali za tkanine srednje kakvoće i živežne namirnice, ponajviše pšenicu, koju ograničeno zaleđe grada Svetoga Vlaha nije moglo proizvesti u dovoljnim količinama.²⁴

Usprkos svemu tome, dubrovačko Veliko vijeće odlučilo je 1416. godine zabraniti prodaju robova unutar grada – ukoliko nisu bili namijenjeni za lokalnu upotrebu – smatrajući tu trgovinu *turpem, nefariam et abominabilem et contra omnem humanitatem*, jer je ta čeljad stvorena *ad ymaginem et similitudinem Creatoris nostri*, dok se prema njima odnosi kao da su *animalia bruta*.²⁵ Tko god prekrši zabranu bit će kažnjen na 6 mjeseci tamnice i globom od 25 perpera za svakog roba ili robinju. Trgovina u stvarnosti nije prestala, štoviše, vjerojatno je bila i prilično unosna (Mirjana Popović je utvrdila da je zarada iznosila od 150-750 % uloženog kapitala),²⁶ budući da su se i dalje osnivala društva za trgovinu robljem (1445. godine Marin de Bona iz Dubrovnika i Benedetto Magrino dogovorili su trgovinu 12-15 robova, muškaraca ili žena),²⁷ i budući da je 1418. godine, samo dvije godine kasnije, određeno da se na dubrovačkome teritoriju nikoga ne smije prisiljavati da služi kod drugoga ukoliko nije po vlastitoj volji odlučio ili su mu odobrili otac ili majka: u svakom slučaju bila je potrebna dozvola kneza.²⁸ I ne samo to. Od polovice 15. stoljeća u Dubrovnik je dolazilo mnogo Grka, Tatara, Čerkeza, Rusa, muslimana i crnaca, koje su kao robove prodavali stranim trgovcima, osobito

²⁴ P. Pinelli, *Il carteggio Marcovaldi (1401-1437) nell'Archivio di Stato di Prato*: 19-40.

²⁵ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 89-90, dok. 200. Vidi i: B. Krekić, »L'abolition de l'esclavage Dubrovnik (Raguse) au XVe siècle: mythe ou réalité?«.

²⁶ Mirjana Popović-Radenković, »Le relazioni commerciali fra Dubrovnik (Ragusa) e la Puglia nel periodo angioino (1266-1442).« *Archivio storico per le province napoletane* 77 (1959): 153-206, posebno 203.

²⁷ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 112-113, dok. 230. Primjer društva utemeljena 1320. godine između jednog Puljiza iz Tranija i trgovca iz Marche, iz Ancone (7, dok. 10).

²⁸ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 91-92, dok. 203.

Talijanima i Kataloncima, ali i turskim nevjernicima.²⁹ S druge strane, kada su Turci osvojili Srbiju i Bosnu (1459. odnosno 1463. godine) u Dubrovnik se sleglo mnogo muškaraca i žena koji su, da pobjegnu iz osmanskih šaka, bili voljni prodati sami sebe,³⁰ a Republika im je, preplavljena navalom izgladnjelih izbjeglica, u tome svesrdno pomagala, želeći da ti ljudi otidu iz grada u Italiju.³¹ Isto se dogodilo i poslije pada Skadra 1479. godine, kada su stanovnici sjeverne Albanije tražili utočište u Dubrovniku.³² Dubrovačke vlasti opet su morale intervenirati 1466. godine, kada su odredile da tko god trguje robljem, bio domaći ili stranac, *debeat incarcerari et sibi prefigi terminus unius mensis ad restituendum cum effectu in libertatem et venire faciendum Ragusium illum vel illos quem vel quos vendidisset*.³³

U srednjem se vijeku poljoprivredna proizvodnja nije bitno oslanjala na ropstvo kao u starome, nego su robovi su uglavnom nabavljani za kućnu poslugu; stoga je trgovina robljem bila smanjena a veličina tržišta ograničena.³⁴

²⁹ B. Krekić, »Dubrovnik as a pole of attraction and a point of transition for the hinterland population in the late Middle Ages.«: 67-69; B. Krekić, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au Moyen Âge*: 110; Ch. Verlinden, »Patarins ou Bogomiles réduits en esclavage.«: 686; Jorjo Tadić, »Trgovina robljem u Dubrovniku u XV veku.« *Politika* 8084 (4.11.1930); Jorjo Tadić, »Otkupljivanje roblja u Dubrovniku.« *Politika* 8129 (22.12.1930); Vuk Vinaver, »Crno roblje u starom Dubrovniku (1400-1600).« *Istoriski časopis* 5 (1955): 437-444; Momčilo Spremić, »La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale e in Sicilia alla fine del Medioevo.« *Archivio Storico Italiano* 138 (1980): 3-15 (već objavljeno i u: *Migracije Slovanov v Italijo. Le migrazioni degli Slavi in Italia* /ur. Ferdo Gestrin/. Ljubljana, 1978).

³⁰ M. Spremić, *Dubrovnik e gli Aragonesi (1442-1495)*: 330; Marko Šunjić, »Pomeranje mletačkih granica u Dalmaciji i odnosi sa susjedima tokom XV stoljeća.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 4 (1966): 47-62, posebno 59; Marko Šunjić, *Dalmacija u XV stoljeću*. Sarajevo: Svjetlost, 1967: 279.

³¹ B. Krekić, »Dubrovnik as a pole of attraction and a point of transition for the hinterland population in the late Middle Ages.«: 71-72; M. Spremić, »La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale e in Sicilia alla fine del Medioevo.«: 12; Dragoljub Dragojlović, »Migrations of the Serbs in the Middle Ages.«, u: *Migrations in Balkan history* (ur. Dimitrije Đorđević). Beograd: SANU, 1989: 61-66, posebno 63-64.

³² M. Spremić, *Dubrovnik e gli Aragonesi (1442-1495)*: 330.

³³ *Liber Croceus* (ur. Branislav M. Nedeljković). Beograd: SANU, 1997: 45-46 (*Ordo contra vendentes homines*).

³⁴ J. Heers, *Esclaves et domestiques au Moyen Âge dans le monde méditerranéen*: 15, te najrecentnije: O. Pétré-Grenouilleau, *La tratta degli schiavi*: 38-44; Charles Verlinden, »Venezia e il commercio degli schiavi provenienti dalle coste orientali del Mediterraneo.«, u: *Venezia e il Levante fino al secolo XV*, I (ur. Agostino Pertusi). Firenze: Leo S. Olschki Editore, 1973: 911-929, posebno 927; Susan Mosher Stuard, »Ancillary evidence for the decline of Medieval slavery.« *Past and present* 149 (1995): 3-28, posebno 4.

To se vidi i iz Krekićevih istraživanja: u razdoblju od 1388. do 1398. godine (to su, između ostalog, godine kada su se vjerojatno jako osjećale posljedice kuge s polovine stoljeća) u Veneciju je preko Dubrovnika uvezeno 304 roba, ne više od 30 na godinu, od kojih samo 12 slavenskog porijekla (4,10 %).³⁵ U Zadru su u razdoblju od 1367. i 1405. godine prodana 93 Slavena.³⁶ Prema Agostinu Zanelliju, koji je za svoja istraživanja koristio *Registro della vendita degli schiavi*,³⁷ od 1366. do 1397. godine u Firencu je dovedeno 339 robinja, od kojih je, čini se, samo pet bilo iz *Schiavonije* (1,42%).³⁸ Međutim, Robert Delort i Monica Boni ističu da su se knjige nemarno vodile i da su bili česti slučajevi kada je nešto propušteno upisati.³⁹ U firentinskim zemljišnim knjigama za 1427. godinu zabilježeno je svega 360 robinja u gradu sa oko 37.000 stanovnika.⁴⁰

Iz toga proizlaze dvije kasnije daljnje karakteristike srednjovjekovne trgovine robljem, a to su odsutnost posebnog brodovlja i trgovačkih mreža, te povremeni dolazak zatvorenika, s tim da se trgovina njima sve više svodila na obiteljsku stvar i gotovo uvijek je imala povjerljiv karakter: kako ćemo vidjeti, robovi su i prije nego što su odlazili s Balkana imali svoga gospodara, koji su ih anonimno i sustavno razmjenjivali, no potražnja za njima bila je promjenljiva; tako je bilo barem do 16. stoljeća, kada je trgovina robljem poprimila svima dobro poznate značajke i obilježja.⁴¹ Još 70-tih godina 15. stoljeća računovodstvo firentinskog trgovačkog društva Cambini⁴² sporadično registrira nabavu ropkinja – u ovom slučaju crnkinja, Ruskinja ili Čerkeskinja – koje su u Toscanu dolazile brodovima uglavnom nakrcanima drugom robom, i to točno prema određenim narudžbama, a takvu su nabavu uvelike motivirali društveni prestiž

³⁵ B. Krekić, »Contributo allo studio degli schiavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398).«: 390.

³⁶ Ch. Verlinden, »L'esclavage sur la côte dalmate au bas moyen âge.«: 76-77.

³⁷ Dokument se nalazi u *Archivio di Stato di Firenze* (dalje: *ASFi*), pod signaturom *Capitoli*, prilog 26. U cijelosti ga je transkribirao Ridolfo Livi, *La schiavit domestica nei tempi di mezzo e nei moderni: ricerche storiche di un antropologo*. Padova: Cedam, 1928.

³⁸ A. Zanelli, *Le schiave orientali a Firenze nei secoli XIV e XV*: 36.

³⁹ M. Boni i R. Delort, »Des esclaves toscans du milieu du XIVe au milieu du XVe siècle.«: 70.

⁴⁰ Christiane Klapisch-Zuber, »Le serve a Firenze nei secoli XIV e XV.«, u: Christiane Klapisch-Zuber, *La famiglia e le donne nel Rinascimento a Firenze*. Bari: Laterza, 1988: 253-283, posebno 273.

⁴¹ Za Toscanu vidi: Franco Angiolini, »Slaves and slavery in Early Modern Tuscany (1500-1700).« *Italian History and Culture* 3 (1997): 67-86.

⁴² Kompaniju Cambini proučavao je Sergio Tognetti, *Il banco Cambini. Affari e mercati di una compagnia mercantile-bancaria nella Firenze del XV secolo*. Firenze: Leo S. Olschki Editore, 1999.

i zaludenost egzotikom.⁴³ Venecija i Genova imale su javne tržnice (Rialto i Piazza Bianchi) na kojima su se, između ostalog, prodavali i kupovali robovi: međutim, to su bile posebne transakcije u kojima je potražnja zadovoljavana na temelju poslovnih, rodbinskih ili prijateljskih odnosa između dvije strane.⁴⁴

To ne znači da je služinčad bila u boljem položaju od roblja, jer je i ona mogla biti prodana, kupljena, zaplijenjena zbog dugova gospodara, posuđena, ili pak davana u miraz. Osim toga, dok su sluge morale služiti i čuvati svoje gospodare, gospodari su ih bili dužni samo hraniti i odijevati *sicut convenit ancillis et servis*⁴⁵ i davati im plaću od nekoliko dukata, ili djevojkama osigurati miraz čija je visina uglavnom ovisila o velikodušnosti gospodara, a i te su obaveze često zanemarivali. Usto, isplaćivanje plaće ovisilo je o tome koliko je gospodar zadovoljan uslugama svoga sluge.⁴⁶ Služinčad uvezena iz dalekih krajeva bila je u još težem položaju, jer je ona bila osuđena na doživotnu marginalizaciju: svjesni toga, sluge stigli izdaleka često su potpisivali ugovor *usque ad mortem*, zbog čega se njihov položaj sve više izjednačavao s položajem robova te su živjeli na dnu društvene ljestvice, iako je odnos s gospodarom formalno bio uređen ugovorom. Na primjer, 1352. godine Bjeloslava se pred dva svjedoka i notarom obvezala da će biti *ancilla* Dubrovčanina Vita de Resti, koji ju je kupio za 23 perpera *et ideo promitto ei servire tamquam ancilla ut de me faciat perpetuo omne velle suum tamquam de ancilla et serva sua*;⁴⁷ na isti se način Slavenka Hvalica (*Qualica*) obvezala nekom mletačkom trgovcu.⁴⁸ U ugovoru s Bosankom Stankom dodaje se da *si aufugerem facere me capi possit et detinere ad suam voluntatem ubi sibi placuerit*.⁴⁹ Osim toga, služavke

⁴³ Vidi za primjer: *Estranei*, 223, *Quaderno di Ricordanze*, cc. 13 v, 33r. (*Archivio dell'Ospedale degli Innocenti*, dalje: AOIFi); *Estranei*, 226, *Quaderno di Ricordanze*, c. 59r (AOIFi). O istome vidi: Sergio Tognetti, »The trade in black African slaves in fifteenth-century Florence.«, u: *Black Africans in Renaissance Europe* (ur. Thomas F. Earle i Kate J. P. Lowe). Cambridge: Cambridge University Press, 2005: 213-224, posebno 219, 223.

⁴⁴ J. Heers, *Esclaves et domestiques au Moyen Âge dans le monde méditerranéen*: 185-189. To razdoblje trgovine robljem u Veneciji i Genovi posebno su proučavali: Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II; Charles Verlinden, »Le recrutement des esclaves Venise aux XIVe et XVe siècles.« *Bulletin de l'Institut Historique Belge de Rome* 39 (1968): 83-202; Domenico Gioffrè, *Il mercato degli schiavi a Genova nel secolo XV*. Genova: Fratelli Bozzi, 1971; Francesco Panero, *Schiavi, servi e villani nell'Italia medievale*. Torino: Paravia scriptorum, 1999: 331-370.

⁴⁵ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 15, dok. 30.

⁴⁶ C. Marciani, »Il commercio degli schiavi alle fiere di Lanciano nel sec. XVI.«: 274-275.

⁴⁷ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 12, dok. 23.

⁴⁸ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 12-13, dok. 24.

⁴⁹ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 14, dok. 28.

su obično morale biti gospodareve prilježnice,⁵⁰ a mnogo je služinčadi i zbog pretrpljenih nevolja umrlo u mladoj dobi.⁵¹ Pritom, vrela jasno potvrđuju da je ropski položaj bilo nasljedan: 1405. godine pred dubrovačkim se knezom vodio spor o Bosanki Moni, robinji, a jedna je od strana, kao potvrdu da je ona njeno zakonito vlasništvo navela da je *tua* (Monina) *avia et tua mater fuerunt serve mee empticie et similiter tu es serva mea et recesisti a nobis, petimus quod tu debeas reverti ad nos et nobis servire ut serva nostra*.⁵² Još je 1430. godine jedan Dubrovčanin tražio da mu bude vraćen dječak koji je sin njegove robinje, koji je i *per consequens sclavum meum*.⁵³

Prema tome, pravni položaj služinčadi nije se mnogo razlikovao od položaja robova.⁵⁴ Po mišljenju Susan Mosher Stuard, iako različiti nazivi za označavanje služinčadi u ropskom položaju u srednjovjekovnom Dubrovniku (*famuli, famulae, homines, servientes, pueri, puellae, ancillae*) sugeriraju nov i slobodniji položaj, *obscure rather than reveal legal status*.⁵⁵ Znanstvenica usto primjećuje da je na Balkanu i u područjima uz Jadransko more uvijek postojao sustav koji je, nastavljajući staru praksu, bio u stanju zadovoljiti potražnju robova.⁵⁶

Kako smo već rekli, i Toscana je sudjelovala u trgovini koja je, preko Dubrovnika, povezivala slavensku unutrašnjost s talijanskim poluotokom,⁵⁷ premda su se njome više bavili Mlečani i Puljizi, prvenstveno trgovci iz Barlette i Tranija.⁵⁸ Premda to nedvojbeno može biti posljedica geografske blizine, ne

⁵⁰ V. Vinaver, »Ropstvo u starom Dubrovniku (1250-1650)«, 39; Ch. Klapisch-Zuber, »Le serve a Firenze nei secoli XIV e XV«, 275-276. Ne smije se zaboraviti da je u nekim firentinskim ustanovama koje su, poput *Spedale degli Innocenti*, udomljavale nahočad, rastao veliki broj djece koje su rodile ropkinje (Richard C. Trexler, »The foundlings of Florence 1395-1455.« *History of Childhood Quarterly* 2 (1973): 259-289.

⁵¹ M. Spremić, *Dubrovnik e gli Aragonesi (1442-1495)*: 326.

⁵² M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 84-85, dok. 194.

⁵³ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 99, dok. 211.

⁵⁴ I prema Marcu Blochu, koji je tvrdio da je u srednjem vijeku robovlasništvo na Zapadu iščezlo, ali se pojava ipak u biti duboko održala (Marc Bloch, »Personal liberty and servitude.«, u: *Slavery and serfdom in the Middle Ages. From slavery to feudalism in South-Western Europe* (ur. Pierre Bonnassie). Cambridge: Cambridge University Press, 1991: 33-92).

⁵⁵ Susan Mosher Stuard, »Urban domestic slavery in Medieval Ragusa.« *Journal of Medieval History* 9 (1983): 155-171, posebno 162. Vidi i: Ch. Klapisch-Zuber, »Le serve a Firenze nei secoli XIV e XV«, 278-279.

⁵⁶ S. Mosher Stuard, »Urban domestic slavery in Medieval Ragusa.«: 157.

⁵⁷ P. Pinelli, »L'argento di Ragusa.«; P. Pinelli, *Il carteggio Marcovaldi (1401-1437) nell'Archivio di Stato di Prato*.

⁵⁸ M. Spremić, »La migrazione degli Slavi nell'Italia meridionale e in Sicilia alla fine del Medioevo.«.

smijemo zaboraviti ni tijesne veze grada Svetoga Vlaha s Venecijom, financijskim središtem dubrovačke trgovine, ni kroničnu nestašicu žita od koje je patio Dubrovnik, što ga je na neki način činilo ovisnim o južnim talijanskim gradovima. A što se tiče trgovine slavenskim robljem, premda neki autori govore o stagnaciji mletačke trgovine od 15. stoljeća, što je bilo još očitije nakon turskog osvajanja srpskih i bosanskih zemalja, knjige dubrovačke kancelarije bilježe redovito, svake godine, ugovore s mletačkim trgovcima o njihovoj kupoprodaji.⁵⁹

U dokumentima koje je objavio Mihailo Dinić nalazimo podatak da su već u 14. stoljeću firentinski trgovci preko dubrovačkih posrednika – najviše od Marina Gondole, Rafa Gozze, Miha Luccarija – kupovali robove, uglavnom ženskoga spola, koje su preprodavali u domovini, ali i u drugim talijanskim gradovima, pa čak i u samoj Veneciji. Primjerice, 1374. godine Dubrovčanin Đuro prodao je Giovanniju iz Firence mladu Bosanku, a 1376. godine Bartolomeo di Betto iz Firence za 15 je zlatnih dukata i 12 groša kupio od Dubrovčanina služavku imenom Ljubislava.⁶⁰ U svibnju 1377. Taddeo di Iacopo iz Firence na neretvanskoj je tržnici od dubrovačkih posrednika kupio dvije služavke bosanskog podrijetla stare između deset i trideset godina, koje je, zajedno s velikom količinom olova iz Bosne, prodao Laurellu di Francesco, Petrellu di Masello i Francescu di Giovanni iz Ancone.⁶¹ Taddeo je, čini se, vrlo aktivan u takvoj vrsti trgovine, jer je 1381. godine, opet Petrellu iz Ancone, prodao služavku iz Bosne zvanu Gojislava, koju je također kupio na Neretvi za 35 zlatnih dukata.⁶² U 1382. godini još imamo vijest o nekoj Bosanki koju je Marino di Gondola prodao gospodinu Pietru Nardiju, Firentincu, za 12 zlatnih dukata.⁶³ Godine 1396. pred dubrovačkog su kneza izašli Bernardino i Francesco iz Firence i suci iz Neretve.; Bernardino i Francesco su tvrdili da su im suci nepravedno oduzeli njihovih deset služavki koje su na toj tržnici kupili, kao i lađu na koju su bile ukrcane kako bi ih odvezli u Italiju.⁶⁴ I u notarskim spisima, koje je analizirala Dušanka Dinić, Firenca je naznačena kao jedan od lokaliteta u koji su najčešće, barem od 1324. godine, upućivani

---

⁵⁹ Pavo Živković, »Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku.« *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine* 21-27 (1976): 51-58.

⁶⁰ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 33, dok. 77 i 82.

⁶¹ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 34-35, dok. 85.

⁶² M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 40, dok. 100.

⁶³ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 43, dok. 107.

⁶⁴ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 67-69, dok. 169.

robovi iz balkanske unutrašnjosti.⁶⁵ U 14. stoljeću Firentinci su aktivno trgovali robljem u Zadru, nadmećući se s Dubrovčanima i Mlečanima. Među najznačajnijim trgovcima opet su Taddeo di Iacopo i Domenico di Francesco, koji su svaki put kupovali čak i po više od deset robinja.⁶⁶

Izvori potvrđuju zanimanje toskanskih trgovaca za tu posebnu trgovinu i u 15. stoljeću. Benedetto Matteov Schieri iz Prata, kasnije kancelar u Dubrovniku, za 10 je zlatnih dukata 1421. godine prodao Firentincu Giorgiju Guccija desetogodišnju robinju – zvala se Milica, bila je iz Prištine, a kupio ju je od Dubrovčanina Nikole Glavića – *et illa uti possit pro libito et de ea omnem suam facere voluntatem tamquam de re propria et ut dominus de mancipio*.⁶⁷ Godine 1442. Martino Ricci iz Firence izdao je nalog Brajanu iz Dubrovnika da u Bosni kupi jednu robinju od 7 godina,⁶⁸ a otac Francesco podnio je tužbu knezu da mu je pobjegla Helena, robinja slavenskoga porijekla.⁶⁹ U Marcovaldijevoj epistolarnoj zbirci nalazimo da je od 1420. do 1428. godine Giuliano doveo u Toscanu, u Prato i Firencu, sedam robinja balkanskog podrijetla, čija cijena nije prešla 30 dukata.

Međutim, ni toskanski se trgovci nisu redovito bavili ovom vrstom trgovine, nego su, čini se, robljem trgovali samo kad su htjeli udovoljiti traženjima prijatelja, rodbine i poznanika. Robinje su dolazile u Toscanu u ograničenom broju i samo povremeno, i to brodovima koji su prevozili druge vrste roba. Njima su se povjeravali uglavnom grubi kućanski poslovi kao što je pranje rublja, čišćenje kuće, nošenje vode, održavanje vatre, kuhanje, briga i čuvanje djece.⁷⁰ U svibnju 1421. godine Antonio di Iacopov di Meo iz Prata tražio je od Giuliana, koji je bio u Dubrovniku, “jednu od onih djevojaka”, dodajući ipak: “ne bih htio odraslu a ne bih želio ni odgajati male djevojčice”.⁷¹ U srpnju iste godine Iacopo Ricciardi, firentinski trgovac u Fermu, traži služavku “koja bi imala 10 do 12 godina”; “ako je ružna lica, ne marim”, samo neka je

⁶⁵ D. Dinić-Knežević, »Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka.«: 51-57.

⁶⁶ Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II: 731-733.

⁶⁷ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 97-98, dok. 208.

⁶⁸ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 109-110, dok. 224.

⁶⁹ M. Dinić, *Iz Dubrovačkog arhiva*, III: 110-225.

⁷⁰ Vidi o tome: Ch. Verlinden, *L'esclavage dans l'Europe médiévale*, II: 360-414.

⁷¹ *No la vorrei grande et non vorrei avere a dirizzare fanculline picchole (Ospedale, 2467 bis, Prato-Ragusa, 392, pismo Antonija Iacopovog di Meo Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 5. svibnja 1421., Archivio di Stato di Prato).*

“Ijubazna”. Robinja je, poput svake druge robe, plaćena mjenicom.⁷² U srpnju 1423. godine Giovanni Buonagiunta – čije je trgovačko društvo iz Pesara često posredovalo u Marcovaldijevoj trgovini – pisao je Giulianu da želi “djevojčicu od 7 do 8 godina”, može biti i ružna, obećavajući da će se navrijeme pobrinuti da ju uda.⁷³ Nekoliko godina kasnije, 1428., Pratežanin Bartolomeo Filippov, zaposlen u venecijanskom sjedištu jednog firentinskog trgovačkog društva, traži djevojčicu “ružnu ili ne”, ali “dobru i poštenu... zdravu i snažnu”, što dokazuje da ljepota nije bila toliko važna koliko zdravlje i mladost djevojke.⁷⁴ Još je jedan Pratežanin, Francesco Vinaccesi, odlučio uzeti u službu slavensku djevojku koja bi pomagala u kući: u ovom slučaju, međutim, supruga je tražila da ne bude odviše mlada.⁷⁵ Posebno je izdašno dokumentiran zahtjev gospodina Bartolomea Pierova, svećenika iz Casale u okolici Prata. On 1420. godine traži jednu slavensku služavku: da se izbjegnu ogovaranja, djevojka mora biti postarija. Giuliano izjavljuje da će ju drage volje nabaviti samo ako se, u skladu s važećim ugovornim odredbama uobičajenima u Dubrovniku, prelat obaveže da će platiti sve troškove od trenutka nabave služavke do njezina dolaska na odredište i ako obeća da će joj, ukoliko se služavki ne sviđa novo zaposlenje, vratiti slobodu. Sljedeće godine Giuliano još nije uspio u potpunosti udovoljiti zahtjevu. Iako u jednome pismu izjavljuje da se “jako trudio da ju nađe”, priznaje da se “nikada nije namjerio na neku od 40 ili 35 godina” i našao je samo jednu od 28 do 30 godina, ali dobre naravi i “dobro očuvanu”: ako se gospodinu Bartolomeu čini odviše nezrelom, Giuliano preporuča bratu Sandru neka ju zadrži kod sebe do njegova povratka u Prato, kada će se pobrinuti da ju smjesti kod nekog drugog kupca.⁷⁶ U trenutku kupnje na dubrovačkom trgu, Vukosava Dobrićeva (*Boccasavia Dobrichio*) - to je bilo ime žene - trebala je dobiti ogrtač (*fodero*) i nove cipele. Giuliano je platio knezu i dozvolu za izvoz i brodarinu za prijevoz robinje do Pesara, gdje se Giovanni Buonagiunta pobrinuo da ju neki vozar odveze u Prato. Ukupni troškovi popeli su se na dukat

⁷² *Ospedale*, 2467, Fermo-Ragusa, 111 (pismo Giovannija Feovog Nerlija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 5. srpnja 1421).

⁷³ *Ospedale*, 2467 bis, Pesaro-Ragusa, 329 (pismo Giovannija Feovog Nerlija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 31. srpnja 1423).

⁷⁴ *Honesta e buona... sana e ghaliarda* (*Ospedale*, 2467 ter, Venezia-Ragusa, 797, pismo Francesca Ridolfogov Vinacessija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 19. travnja 1428).

⁷⁵ *Ospedale*, 2467 bis, Prato-Ragusa, 496 (pismo Francesca Ridolfogov Vinacessija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 6. svibnja 1428).

⁷⁶ *Ospedale*, 2467 bis, Ragusa-Prato, 661 (pismo Giuliana Marcovog Marcovaldija Sandru Marcovom Marcovaldiju od 1. kolovoza 1423).

i po.⁷⁷ Vukosava nije putovala sama, nego s još jednom robinjom istoga imena, koja je bila namijenjena jednom drugom Pratežaninu, Luci di Cecco: žena koja je bila namijenjena za službu kod gospodina Bartolomea ipak je bila prepoznatljiva, jer je “veća i deblja i mesnata”.⁷⁸ Usprkos trudu, gospodin Bartolomeo nije bio zadovoljan, pa je Sandro, Giulianov brat, Vukosavu morao mjesec dana držati u svojoj kući, pokušavajući ju “pripitomiti i sebi prilagoditi”. Na kraju je služavka prodana Andreu Nardiju iz Firence.⁷⁹ Isti Sandro tražio je od brata, koji je u tuđini, mladu robinjicu, jer je sam u kući i mora se brinuti za dva Giulianova sina,⁸⁰ služavku koja bi “odgajala dječake i brinula se za ono što im treba”, no ipak, “zbog dobrog glasa” ne bi smjela biti njihova majka.⁸¹ Giuliani je, naime, za boravka u Dubrovniku imao služavku Slavenku, Stanisavu, koja mu je obavljala kućanske poslove. S vremenom je postala Giulianovom ljubavnicom i majkom njegova dva sina, Adriana i Giovannija. U vrijeme dok su bili u Dubrovniku, dječaci su bili povjereni jednoj drugoj robinji, Bosanki Vukavi (*Ulcaua*), koja im je bila dojilja.⁸²

Tradotto da Mihaela Vekarić

⁷⁷ *Ospedale*, 2467, Casale-Ragusa, 80-81 (pismo Bartolomea Pierovog Giulianu Marcovom Marcovaldiju, svibanj 1421); 2467 bis, Ragusa-Casale, 531 (pismo Giuliana Marcovog Marcovaldija Bartolomeu Pierovom od 21. prosinca 1421).

⁷⁸ *Quella di Luccha à nome chome questa: la nostra è magore e pùe grassa, pùe piena di charni* (*Ospedale*, 2467 bis, Ragusa-Prato, 646 i 654, pismo Giuliana Marcovog Marcovaldija Sandru Marcovom Marcovaldiju od 4. studenog 1420. i 12. prosinca 1421).

⁷⁹ *E io per bene servillo l'ò tenuta in chasa uno messe apresso per dimesstichalgliele e metere ne' suoi verssi* (*Ospedale*, 2467 bis, Prato-Ragusa, 407, pismo Sandra Marcovog Marcovaldija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 22. veljače 1422. godine).

⁸⁰ *Ospedale*, 2467, Firenze-Ragusa, 197 (pismo Sandra Marcovog Marcovaldija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 29. ožujka 1430. godine); 2467 bis, Prato-Ragusa, 440 (pismo Sandra Marcovog Marcovaldija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 20. veljače 1431. godine).

⁸¹ *Ospedale*, 2467, Prato-Ragusa, 433 (pismo Sandra Marcovog Marcovaldija Giulianu Marcovom Marcovaldiju od 29. travnja 1428. godine).

⁸² *Ospedale*, 805, *Libro di dare e avere di Giuliano di Marco Marcovaldi*, c. 2 r.; 2467 bis, Ragusa-Prato, 702 (pismo Francesca Ridolfovog Vinaccessija Sandru Marcovom Marcovaldiju od 11. svibnja 1426. godine).

FROM DUBROVNIK TO FLORENCE: RECRUITMENT OF SERVANTS IN THE FIFTEENTH CENTURY

PAOLA PINELLI

Summary

The documentation of some Florentine merchants but also of Giuliano Marcovaldi, a merchant from Prato established in Ragusa, confirms that via Ragusa Tuscany was involved in the trade of slaves from the Slavic hinterland in the fifteenth century.

From the documents published by Mihailo Dinić we know that by the fourteenth century Florentine merchants were already buying slaves, but according to the sources I have consulted, the trade in Balkan slaves started to increase at the beginning of the fifteenth century. Some scholars believe that the reasons for this lay in the lack of manpower, mainly the result of the Black Death Plague or Turkish invasion, although, in my opinion, the major cause should be sought in the growing trade and business relations between the Italian peninsula, Ragusa and the Balkan hinterland. Indeed, the development of the mining industry in the Balkans in the fifteenth century gave a new impetus to the trade with Serbian and Bosnian cities. The people who benefited most from this situation were the Ragusan merchants who exported various goods to these regions in exchange for silver, but also slaves. The latter were subsequently sold to Italian traders in exchange for medium quality woollen cloth and food products, especially wheat.

The slaves arrived in Florence and other Tuscan cities in small numbers and sporadically, on ships laden with various commodities. Upon arrival, they were usually employed as domestics and spent their servanthood doing the heaviest household tasks. The trade involved mostly women (men represented

less than 10%) aged between 20 and 30, although there were sometimes young girls between 5 and 13. Many of them were Patarens or Orthodox and, according to the Church, could thus legitimately be enslaved. The price for women was generally set at 27-28 ducats, and 30 ducats for men. A better price could be obtained for younger women, but considering that a Tartar or Circassian maid servant cost not less than 42 ducats, these prices were fairly low.